

Språksituationen i Östtimor – babylonisk språkförbistring eller multilingvistisk resurs?

Den 30 augusti 1999 valde Östtimors befolkning självständighet från Indonesien i en FN-administrerad folkomröstning. Den polisiära övervakningen låg dock i Indonesiens händer, och under beskydd av de gamla makthavarna förstörde lokal milis i stort sett all infrastruktur i territoriet och mördade och våldtog. Den 20 september anlände en australiensisk styrka under FN-flagg och drev milistrupperna ut ur territoriet. Östtimor var ett befriat katastrofområde.

Samtidigt fanns en eufori över självständigheten, och en FN-administration styrde över en tillvaro som gradvis tedde sig alltmer normal. Flyktingströmmen gick nu åt andra hållet, inkluderande de som under ockupationen levde i exil i Portugal, Angola, Mozambique och Australien. Det rör sig om människor från helt olika samhällsnivåer; de från Västtimor var nästan undantagslöst 'vanligt folk', fattiga, lågt utbildade, utan kontakter uppåt. Multilingvistiska var de dock, för det är det normala även på låg samhällsnivå i Östtimor. Exilfolket bestod till stor del av människor som varit en del av den lokala eliten fram till invasionen 1975, och som sedan i många fall varit aktiva politiskt 'på utsidan'. Även detta var en multilingvistisk grupp, men av annat slag.

Den 30 augusti 2001 valdes så en konstituerande församling, som i mars 2002 antog en konstitution. I dess sektion 13 står i den engelska versionen:

"1. Tetum and Portuguese shall be the official languages in the Democratic Republic of East Timor.

2. Tetum and other national languages shall be valued and developed by the State."

Indonesiska (dvs) Bahasa och engelska erkändes i konstitutionen som 'working languages'.

Ovanstående är den omedelbara bakgrunden till vad som av många ses som ett av Östtimors (om och icke värsta) problem; oklarheten om vilket språk som gäller i olika sammanhang. Det som orsakat den mesta kontroversen är valet som portugisiska som officiellt språk 'nr 1'.

Historik

Före portugisernas ankomst fanns på Östtimors begränsade yta (något mindre än Skåne) ett stort antal språk/dialekter. Modern lingvistisk forskning (Geoffrey Hull) har fastslagit siffran 16 språk och ett stort antal dialekter av dessa språk. 12 av språken hör till den austronesiska språkgruppen, de övriga den transnyaguineanska. De båda språkgrupperna skiljer sig fullständigt vad gäller vokabulär och grammatiskt finns enbart små likheter. De austronesiska språken kan i sin

tur delas in i två grupper, den fabroniska och den rame-laiska, härstammande från migrationer från Celebes respektive Moluckerna. Och inte nog med det – det största austronesiska språket, tetum, kan i sin tur delas upp i fyra varianter, som i varierande grad skiljer sig från varandra.

Redan innan portugisernas ankomst spreds tetum under det lokalt dominerande kungadömet Wehale. Då portugiserna på allvar etablerade närvaro på Timor i och med grundläggandet av det administrativa centrat Dili år 1769 började de också att stödja tetum som regionalt språk i sin koloni. Den lokala varianten, tetum dili eller tetum praca, kom att bli starkt influerat av både mambai (det tidigare dominerande språket i området) och portugisiska. Det var detta kreoliserade tetum som blev Östtimors lingua franca och även användes av kristna missionärer på ön. De flesta östtimoreser har sålunda genom historien varit flerspråkiga; man behärskade ett eller ett par lokala språk och i många fall även tetum.

Någon egentlig kontroll över hela sin koloni hade inte Portugal förrän ca 1915, efter att 1912 ha krossat det stora uppror som leddes av Dom Boaventura. Territoriet blev då indelat i 13 distrikt baserade på traditionella kungadömen, *reinos*, som splittrades upp i mindre enheter, *sucos*, (vanligtvis översatt till prinsdömen) just i avsikt att förhindra nya uppror. Varje distrikt styrdes av en portugisisk administratör (och tillhörande militärpostering), och de näst största enheterna, *sucos*, styrdes av timoresiska ledare som tillsatts av administratören. Ett krav på dessa var att de skulle behärska portugisiska. På lägre nivå fanns lokala byhövdingar, men dessa tillsattes enligt traditionella metoder. Det var alltså enbart ned till suco-nivån som Portugal, och därmed det portugisiska språket, hade någon kontakt med den infödda befolkningen. Siffrorna för den portugisiska närvaron på ön var 389 år 1927, 359 år 1936 och 568 år 1950. Läger man till alla *chiefs de sucos* och deras familjer så har man en bild av det portugisiska språkets synnerligen begränsade utbredning i landet fram till tidigt 1960-tal.

Frånsett den japanska ockupationen under andra världskriget fortlevde det här systemet fram till den indonesiska ockupationen 1975. Det mest störande inslaget – från portugisisk synvinkel – var ett uppror i distriktet Viqueque 1959 som nedslogs brutalt. Det hade dock till följd att Portugal insåg att man inte längre kunde förlita sig enbart på direkt eller latent vapenmakt och underhuggarna på suco-nivå för att hålla pli på timoreserna. Den hemliga polisen, PIDE, introducerades i landet, men man utökade också kraftigt (d.v.s. till en låg nivå från i stort sett ingenting!) möjligheterna för barn till huvudsakligen den infödda eliten att få ut-

bildning i akt och mening att skapa en trogen inhemsk kader av framtida administratörer.

Ett antal östtimoresiska ungdomar kom sålunda att gå vägen från grundläggande utbildning i Soibada, till Dare utanför Dili och/eller *Liceu Dr. Francisco Machado, Escola Comercial e Industrial Prof. Silva Cunha*, eller *Escola de Habilitação de Professores de Posto, Canto Resende*, alla på gymnasienivå och alla i Dili. För högre studier fanns ett prästseminarium i Macau och för väldigt få utdelades stipendier för universitetsstudier i Portugal. Det är bland dessa studenter, som alla dagens politiker i åldern 55+ har sin bakgrund. Det skapades en portugisiskutbildad, portugisisktalande elit i ett land där över 90% av befolkningen var analfabeter. Att en lokal elit sakta bildades märktes av att 1974 var tolv av de tretton distriktsadministratörerna *mestizos*, enbart en var portugis – men ännu var ingen timores!

Under den febrila politiska aktivitet som följde på den gamla portugisiska regimens fall i april 1974, begav sig så kallade revolutionära brigader från Fretilin ut i byarna för att medvetandegöra befolkningen. I detta ingick en alfabetiseringskampanj. Inspirerade av den brasilianske pedagogen Paulo Freyres idéer sammanställde de en bok på Tetum, *Rai Timur Rai Ita Niang (Timor är vårt land)*. Problemet som dessa brigader möt-te var att invånarna där inte såg sig själva som timoreser, utan snarare som tillhörande en specifik lingvistisk grupp och såg andra – t.ex. studenterna från Dili – som 'utlänningar'. Detta förhållande var något som krävde en brutal ockupation att förändra.

Indonesiens ockupation - förtryck och förbrödring

Indonesien invaderade Östtimor den 7 december 1975. Efter krossandet av det militära motståndet så att det enbart återstod en gerillastyrka i bergen, etablerade Indonesien ett administrativt system som modellerades på det portugisiska. Den stora skillnaden var att ockupationsmakten nu nådde ned till alla nivåer i samhället. På varje nivå fanns det både civila och militära representanter för makten, i enlighet med konceptet *dwi-fungsi* (den dubbla funktionen) inom den indonesiska armén. Med dessa följde också deras språk, Bahasa Indonesia, som sålunda nådde mångdubbelt fler timoreser än vad portugisiskan någonsin hade gjort. Förtrycket skall jag här inte gå närmare in på, det har gjorts många gånger förr. En annan sida av ockupationen var en utveckling som på många sätt var överlägset vad som åstadkommit under den portugisiska tiden (precis som förtrycket!). Infrastruktur och utbildningssystem byggdes ut på ett tidigare icke skådat sätt; nya skolor, hälsocentraler och diverse olika projekt igångsattes. Det som var ägnat att vinna 'the hearts and minds' hos befolkningen visade sig dock i slutändan få motsatt verkan.

Portugisiskan motarbetades starkt av Indonesien, bland annat förbjöds det som kyrkligt språk. I stället kom den katolska kyrkan att använda tetum, vilket

ytterligare kom att stärka språkets ställning som lingua franca. Den katolska kyrkan själv kom att öka oerhört i betydelse under ockupationen; från ett medlemsantal på ca 25 % av befolkningen före invasionen, till att vid 1980-talets slut inkludera nästan alla timoreser. Samtidigt med att befolkningen förtrycktes grovt, skapade ockupationsmakten ett utbildningssystem som vida överträffade det portugisiska, speciellt vad gäller antalet elever/studenter. Nästan alla timoreser, speciellt de unga, behärskade Bahasa Indonesia vid slutet av den indo-nesiska ockupationen. Benedict Anderson har påpekat det paradoxala i att 'fiendens' språk samtidigt blev motståndets språk vilket gjorde det möjligt att skapa en 'föreställd gemenskap'. Bahasa Indonesia blev det medium med vilket alla timoreser nu kunde kommunicera med varandra – och med omvärlden. Ett antal unga timoreser kom att studera vid universitet i Indonesien och blev där en viktig faktor i det nationella befrielseprojektet.

Men detta var 'på insidan'. På utsidan valde CNRT vid sin första konferens i Portugal i april 1997 att utse portugisiska som det officiella språket vid den förväntade självständigheten. Beslutet baserades på de gamla banden – politiska såväl som känslomässiga – med den portugisisktalande världen, och på en önskan att på sikt motverka Bahasa Indonesia. Året innan hade CPLP (Comunidade dos Países de Língua Portuguesa), de portugisisktalande ländernas samarbetsorganisation, skapats. Det icke-självständiga Östtimor fick nu observatörsstatus i den organisationen.

Det självständiga Östtimor, klass- och generationsklyftor

Sedan kom då Habibies plötsliga beslut att låta östtimoreserna bestämma över sin framtid i en folkomröstning, den påföljande milisterrorn och FN:s militära ingripande, som sedan följdes av återvändandet av såväl flyktingarna i Västtimor och de som levte i exil under ockupationen. FN kom att i hög utsträckning arbeta gentemot CNRT och i betydligt mindre grad gentemot lokalt utbildade unga timoreser som talade indonesiska. Det uppstod en tydlig social klyfta mellan de som i tal och skrift behärskade engelska och portugisiska, och de som enbart behärskade indonesiska och tetum. De senare kom att känna sig marginaliserade, vilket var en bidragande faktor bakom bildandet av flera nya partier.

Denna polaritet framstod tydligt vid CNRT-kongressen i Dili i augusti år 2000. På kongressen fastslogs vad som redan bestämts vid den tidigare kongressen i Portugal, att portugisiska skulle bli officiellt språk tillsammans med tetum och att engelska och indonesiska skulle bli 'working languages'. Medlemmarna på golvet, de flesta unga, motsatte sig portugisiskan, men nedröstades av styrelsen, de flesta äldre och med rötter i den portugisiska perioden. Läget 'på gatan' var då att cirka 60 % av befolkningen talade Tetum, så många som 90 % av befolkningen under 35 behärskade indonesiska (och 40 % av dem över 35) men bara ungefär 10

% behärskade portugisiska, de flesta av dem äldre.

Sådan var alltså situationen vid självständigheten. Regeringen stod nu inför det prekära dilemmat att lära folket det officiella språket (!), vilket man bland annat försöker åstadkomma med hjälp av portugisiska och brasilianska lärare och snabbutbildning av lokala krafter. Inte oväntat har detta mött motstånd från diverse håll, både inom landet och bland utländska 'förståsig-påare'. Ett argument mot portugisiskan har varit att om man nu vill minska betydelsen av indonesiska, varför inte då gå hela vägen och använda engelska? Man valde ju US-dollar som valuta. José Ramos-Hortas något nedlåtande svar på sådana argument har varit att "Engelskan är en *commodity* (nyttighet/vara) inte en kultur." (*New York Times*, 23 april 2000). Samme Horta säger också att "om man tar bort det portugisiska språket och religionen, finns det inget Östtimor" (Chesterman, 2001). Vad gäller den officiella synen (Östtimors ambassadör i Portugal, Pascoela Barreto) på portugisiskans framtid är att den kommer att vara utbredd (generalised) före år 2015, och att det nu (sagt 2005) var uppemot 25 % av befolkningen som behärskade språket.

Må så vara. Michael Leach har dock i ett par artiklar behandlat unga östtimoresers syn på språk, kultur och identitet och de visar sig ha en syn som kraftigt avviker från Hortas och Barretos. Många av de tillfrågade hävdar att det finns ett gap mellan den officiella nivån (den lusofoniska, d.v.s portugisisktalande) och samhället i stort, där den officiella betonar det portugisiska arvet på ett sätt som är helt främmande för dem själva. Fernando de Araújo, parlamentsledamot för PD, Partido Democrático, uttryckte det så här: Östtimors identitet är inte portugisisk. Den är tetum, mambai, makasae. "För mig är både portugisiska och bahasa koloniala språk....jag vill inte använda ett språk som enbart hör till eliten, det är alienerande" (Leach 2003). Medan 83 % av respondenterna ansåg att förmågan att tala tetum var "very important to being truly East Timorese", var motsvarande siffra för portugisiskan 24 %. Värt att notera är att även de som själva behärskade portugisiska såg tetum som viktigare för den nationella identiteten! Debatten rör sig alltså inte om tetum *eller* portugisiska; den handlar enbart om portugisiskans ställning. Att vara katolik sågs som 'very important' för den östtimoresiska identiteten av de flesta (83 %) av respondenterna. Leach påpekar dock att för vissa kan det vara så att de inte ser den katolska kyrkan som 'portugisisk'. Det som enade alla unga tillfrågade var synen på historien som den odiskutabla grunden för nationell identitet; med historien avses då kampen för självständighet.

Olika språk – olika prislappar?

Angående Hortas syn på engelska som blott och bart en vara så kan man ytterligare utveckla det resonemanget, vilket Mia Stephens gjort i en artikel om språksituationen på Timor. Stephens hävdar där att enspråkighet är en modern uppfinning och att mångspråkighet, historiskt sett, är människans normala tillstånd. Som vi sett ovan har det åtminstone i Öst-

timors fall varit så. Språk är inte mera värda att beundras än vinglas, skriver Stephens; det är innehållet – den kulturella interaktionen, respektive vinet - som är det väsentliga. Hon hävdar engelskans betydelse som globalt lingua franca, men förnekar samtidigt att engelskan specifikt skulle tillhöra Storbritannien, USA eller Australien. De som talar engelska som andra språk är idag fler än de som har det som modersmål. Stephens förordar sålunda att Östtimors befolkning i så stor utsträckning som möjligt lär sig behärska detta språk, men inte på bekostnad av indonesiska, (av samma anledning, fast regionalt) tetum *eller* portugisiska. Det handlar alltså om att se *alla* dessa språk som varor/nyttigheter, med dels (i vissa fall) ett kulturellt värde knutet till identitet och historia, dels ett värde som kan omsättas på en arbetsmarknad eller vid internationell kommunikation.

Då är jag avslutningsvis framme vid en krass diskussion om språks relativa värden som varor, utsatta för marknadsmässig konkurrens. Att tetum där konkurrera ut flera timoresiska språk förefaller sannolikt; att engelska och Bahasa Indonesia skulle ha en högre kurs än portugisiska i den delen av världen förefaller undertecknad lika troligt. Det senare hänger delvis på hur mycket resurser Östtimors regering nu och i framtiden lägger ned på att stödja portugisiskan och utveckla tetum. Om de 'nya'/unga partierna får majoritet gentemot de gamla (CNRT, Fretilin) så kan möjligtvis/troligtvis intresset för att stödja portugisiskan drastiskt minska, oavsett vad konstitutionen påbjuder.

Som vi sett ovan handlar det om tid – om portugisiskan inte får en rimligt snabb framväxt på alla nivåer i samhället är det möjligt att språket i stället gradvis decimeras via naturlig avgång. I det fallet kommer portugisiskan ändå att finnas kvar som ett starkt inslag i tetum, som för sin överlevnad behöver en utveckling, homogenisering och modernisering som gissningsvis till stora delar kommer att handla om "lusofiering". Den officiella portugisiskan skulle i ett sådant scenario få ungefär samma ställning som det svenska kungahuset, utan jämförelser i övrigt. Engelskan behöver inget stöd och behöver inte heller bry sig om någons åsikter, inklusive Ramos-Hortas. Om Bahasa Indonesia 'förlorar' mot portugisiskan finns en uppenbar risk att unga som utbildats på det språket blir en 'förlorad generation' – vilket tyvärr också blir fallet med den generation som blir skolade i portugisiska om det projektet med tiden rinner ut i sanden.

I skrivande stund (november 2008) får jag ett e-mail som informerar mig om att Indonesien ansökt om observatörsstatus i det ovan nämnda CPLP. José Ramos-Horta rapporteras tycka att detta är en excellent idé, därför att Indonesien är ett land som under århundraden haft nära kontakt med det portugisiska språket.

Häpp!

För den som vill se 'typiska' exempel på den östtimoresiska språkdebatten – på 'seriös' såväl som synnerligen oseriös nivå – rekommenderar jag följande källor på Internet:

- <http://www.onlineopinion.com.au/view.asp?article=1557>
- <http://www.topix.com/forum/world/portugal/T8T3991ACFEHV8TV/p11>

Gudmund Jannisa

Källor: Språken på Timor. Ur James Fox och Dionisio Babo Soares (red.) *Out of the Ashes: Destruction and Reconstruction of East Timor* (2000).

Benedict Anderson, *Imagining East Timor* (1994).

George Aditjondro, *East Timor. An Indonesian intellectual speaks out* (1994).

Simon Chesterman, *East Timor in Transition: From Conflict Prevention to State-Building* (2001).

James Dunn, *Timor. A people betrayed* (1983).

David Hicks, *Tetum ghosts and kin* (1976).

Helen Hill, *Fretilin* (1978).

Geoffrey Hull, *The languages of Timor* (2004).

Yvette Lawson, *East Timor. Roots continue to grow* (1989).

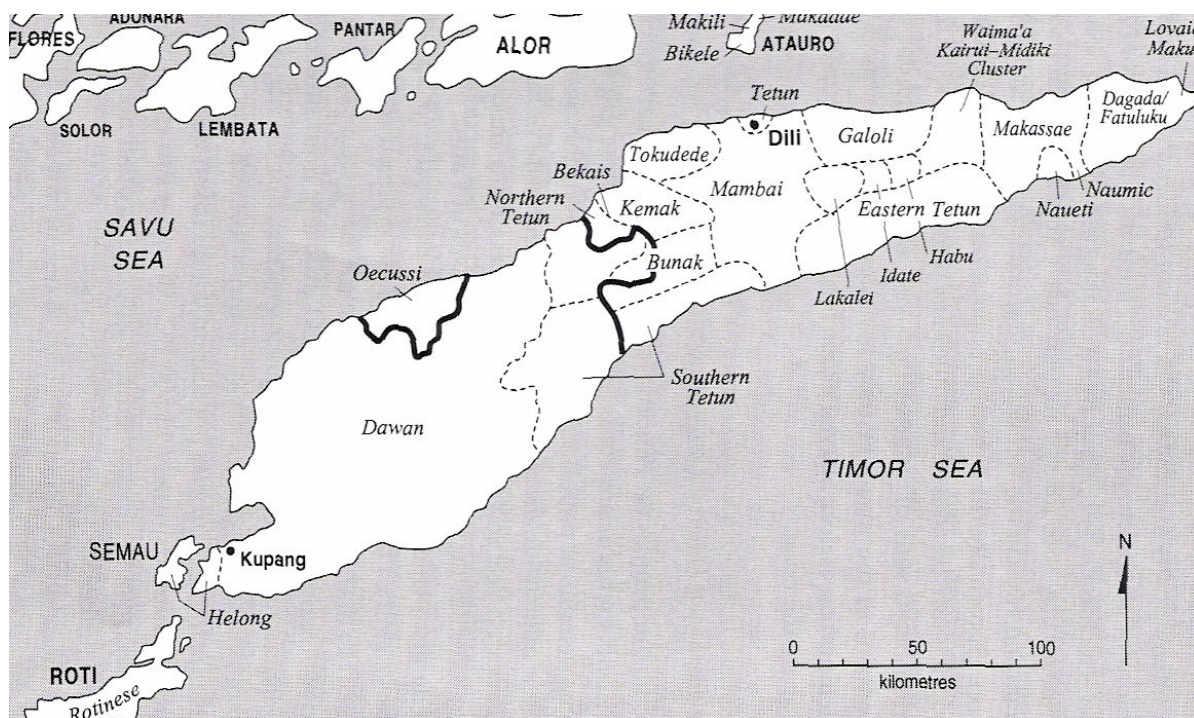
Michael Leach, *Valorising the resistance: National identity and collective memory in East Timor's constitution* (2002).

Michael Leach, *Privileged ties: Young people debating language, heritage and national identity in East Timor* (2003).

Mia Stephens, *Healing East Timor through language understanding* (2006).

Gerard Telkamp, *The economic structure of an outpost in the Outer Islands in the Indonesian archipelago: Portuguese Timor 1850-1975* (1979).

Patricia Thatcher, *The Timor-Born in Exile in Australia* (1992).

Östtimors språkområden

Detta verk är licensierat under Creative Commons Erkännande-Ickekommersiell-Inga bearbetningar 2.5 Sverige licens. För att se en kopia av denna licens, besök <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/se/> eller skicka ett brev till Creative Commons, 171 Second Street, Suite 300, San Francisco, California, 94105, USA. Material som publiceras i Merdeka & ÖsttimorInformation kan också publiceras i <http://www.globalarkivet.se>.